

Raymond H. Kevorkian / Paul B. Paboudjian: Van

Posted on 06/05/2017

2
.
y
ü
z
y
1
1
1
n
b
a
ş
1
n
d

a Van vilayeti 35.100 kilometrekarelik bir yüzölçümünü kaplamaktaydı; bunun 3.900 kilometrekarelik bölümünü 1.659 metre yükseklikte yer alan Van Gölü oluşturuyordu. Kuzeyinde Süphan Dağı (4.434 metre) yükselirken, orta kesiminde doğudan batıya Toroslar, güneyindeyse Gorçayk sıradağları uzanıyordu. Uzun süre Ermenistan eyaletine bağlı kalan Van Gölü bölgesi, 1864'te özerk vilayete dönüştürüldükten sonra 1876'da güneydeki Hakkâri/Hekkiari vilayetinin eklenmesiyle daha da büyüdü. Bu büyüklükteki bir gölün varlığı bütün Vasburagan eyaletine ayrı bir çekicilik katıyordu. Su seviyesi iniş çıkışlar gösteren

Pıznunik veya Rışdunik gölü (Ortaçağ'da bu isimle anılırdı) 1806'da ciddi oranda yükselerek Arceş [Erciş] kentini sular altında bıraktı, hatta Van'ı da tehdit etti. Oysa 1838'e gelindiğinde, sahili, Arceş'in güneyinden iki kilometre uzaklıktaydı, 1892/93'te ise Gduts Adası yarımadaya dönüşmüştü. Gölün suları ancak 1895'te ortalama bir düzeye ulaştı, bu da Yüksek Plato'yu kan gölüne çeviren katliamlar sırasında, göldeki adacıklara sığınan binlerce Ermeni'nin hayatını kurtardı.

İÖ 9. yüzyılda başkenti Tuşpa/Thosbia/Biainili (bugünkü Van) olan Urartu Krallığı'na eklenen geniş Vasburagan eyaleti (çağdaş dönemdeki vilayetin kuzeyinin üçte ikisini kapsıyordu), feodal prensliklere bölünmüştü. Güneydeki bölgelerse (kabaca Moks [Bahçe-saray], Şadakh/Çatak ve Ağpag kazalarının bulunduğu yöreler) Gorcayk eyaletindeki "Asuri uç beylikleri"ne aitti; bu eyaletin bazı nahiyeleri 5. yüzyılın başına kadar Arsakid/Arşagunilerin kraliyet yurtluğuna bağlı kaldı. 7. ve 8. yüzyıllarda, Ermeni Krallığı yıkılmış olsa da (424), bölge hâlâ nakhararların denetimindeydi. Van Gölü'nün kuzeybatısında, siyasi merkezi Ardzge limanı olan Khorkhorunik Prensligi bulunuyordu. Bu prensliğin hemen doğusunda, Vasburagan'ın sekizinci nahiyesini oluşturan, Arşaguni Krallığı veliahtlarına yurtluk olarak tahsis edilmiş doğu Ağiovid Prensligi (merkezi Zarişad) ile Kınunilerin mülkü olan batı Ağiovid Prensligi (başkenti Arceş/Arsisa) yer alıyordu; Amuk ve Arestavan müstahkem mevkileri dahil, Gduts'tan Pergri'nin tepelerine kadar gölün doğu kıyısını kapsayan komşu Arperani nahiyesi de Kınunilerindi. Gölün güney ve güneybatı kıyılarıysa, Vasburagan'ın birinci kazasına tekabül eden Vosdan, Hayots-Tzor, Van-Dosb ve Arcag nahiyeleriyle birlikte Rışduni prenslerinin elindeydi. Doğuda, Yeniçağ'da Osmanlı ve İran imparatorlukları arasındaki sınır boyunca uzanan bölgelerde, Arcag/Erçek Gölü'nün uzantısında yer alan, Palunik sülalesinin denetimindeki Mehnunik Prensligi, bu prensliğin güneyinde ise Büyük ve Küçük Ağpag tımarlarının yanı sıra Martbedagan Beyliği (kabaca, çağdaş dönemdeki Khoşab/Hoşap, Ağpag ve Seray/Mahmudiye kazaları) bulunuyordu; buralar Ardzıruni prenslerinin ata mirası yurtlukları olup merkezleri Ağpag, Gankavan ve Hatamagerd'di. Hayots-Tzor ve Dosb arasında sıkışmış olan Yervantunik de feodal bir tımarı. Son olarak, Van Gölü'nün güneyindeyse Vasburagan'ın on birinci kazasını oluşturan

son derece önemli iki prenslik, Mok/Moks/Moksene ve Antzevatsik prenslikleri yer almaktaydı.

Arap istilalarını izleyen, Ermeni soylularının yönettiği sayısız isyan, Ermeni nakhararların yavaş yavaş tasfiye edilmesine ve halifeye karşı esnek bir siyaset benimsemeyi bilen birkaç prenslik sülalesinin söz sahibi olmasına yol açtı. 8. yüzyılın sonunda Vasburagan, prensliklerini son derece gelişmiş bir krallık haline getiren (908-1021) Ardzırunilerin idaresi altında birleşmişti, ne var ki onları da Bizanslılar

tasfiye etti. Böyle olmakla birlikte, bu tasfiyeyi izleyen Selçuklu akınlarının eyaleti kısmen etkilediğini vurgulamak gerekir, zira daha alt mevkideki feodaller yerel iktidarlarını sürdürmeyi başardılar. 16. yüzyıldan itibaren aşiretlerin yerleştiği Van eyaleti, bir buçuk yüzyıl boyunca, özellikle 1520-1566 arasında, yöre halkının felaketine neden olan Osmanlı-İran savaşlarına sahne oldu. Ancak, 17. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Batılı gezginlerin tanıklıkları, Kürt beylerinin veya Ermeni ileri gelenlerinin (vankuli) iradesine tabi olsa da, Vasburagan'ın Ermeni toprağı olarak kaldığını belgelemektedir. İranlıların ve Osmanlıların yanlarına çekmeye uğraştığı Kürt aşiretlerinin güneyden kuzeye doğru yavaştan bölgeye sızmasına rağmen, Van Gölü'nün çevresi 19. yüzyılın başına kadar bundan pek de etkilenmemişti. O dönemde Ağpag, Moks ve Şadakh nahiyelerinde, 1850'lere doğru ise Arcag Gölü'nün doğusunda bu baskı kendini daha çok hissettirir oldu. Osmanlı Devleti'nin "modernizasyon"u ve merkezi yönetimin bu diyarlarda neredeyse üç yüzyıldan beri süren Kürt beyliklerinin özerkliğine son verme iradesi, tuhaftır ki göçebelerin kuzey bölgelerine sızmasını hızlandırdı. İlkesel olarak, 1840'tan itibaren Ermenilere gayrimenkul sahibi olma hakkı tanınmıştı, fakat bu hakka karşılık, o güne kadar Kürt "koruyucular"ca toplanan vergi ve harçların artık doğrudan devlete ödenmesi zorunluluğı getirilmişti. Bunun ardından bir başıboşluk kendini gösterdi, çifte vergilendirme (hem devlete hem aşiretlere)

söz konusuydu artık. Ermeni köylüsü, altından kalkamayacağı kadar ağır bir yükün altında ezilmekteydi. Bu durum, merkezi yönetim Kürt feodalitesini tasfiye etmeye karar verdiğinde, Ermenilerin merkezi yönetime destek vermesini büyük ölçüde açıklamaktadır. Bu desteğe karşılık, sonunda Hıristiyanların at binmelerine izin verildi ve farklı renklerde kıyafet kuşanma (erkekler için mavi fon üzerine beyaz çizgili başlık) yahut da kadınların sokağa çıktıklarında örtünüp peçe takması zorunlulukları kaldırıldı. Ayrıca bu işbirliği, idari işlerde Ermeniler yer alacak şekilde, merkezin yetkilendirdiği bir valinin aranmasını sağladı. Bunun sonucunda, mağdur olduklarını düşünen Kürt beyleri, reayaya “kendi hakları olan geleneksel vergiyi” dayatmak üzere, aşiretlerini kuzeye yerleşmeye teşvik ettiler. Bu mekanizmanın harekete geçmesi sonucunda, Ermeni unsuru yurdunu boşalttı. Zira İstanbul’un çabucak baltaladığı kısa süren bir Ermeni-Kürt anlaşmasının ardından, özellikle II. Abdülhamid devrinde, İstanbul hızla siyasetini “yeniden dengeledi” ve daha önce küstürdüğü Kürtleri geri kazanarak onları Ermenilere karşı kışkırttı. Böylece, merkezi yönetim, bölgede neredeyse hiç Türk nüfusu bulunmadığı halde, Vasburagan’ı demografik ve ekonomik açıdan korkunç bir durumda bırakmayı ve Ermenilerin demografik atılımını kırmayı başardı..

Ermeni Patrikhanesi’nin 1878’de topladığı istatistikî verilere göre, o zamanlar 785 köy, 57 manastır ve 399 kilisenin bulunduğu eyalette 249.361 Ermeni, Nesturi inancına bağlı 86.368 Asuri-Keldani, 51.828 Kürt, 13.964 Türk, 7.760 Yezidi ve 809 Musevi yaşıyordu.(2) Bölgeyi yerli halkından anndırmak üzere uygulamaya konan siyasetin sonuçlarını ve 1895-1896 katliamlarının ne denli büyük bir nüfus kaybına neden olduğunu anlamak için, bu verileri 1914’tekilerle karşılaştırmak gerekir: 110.897 Ermeni (17.802 hane). (3) Tarihi açıdan olduğu kadar coğrafi açıdan da iki apayrı bölge oldukları halde, Hakkâri vilayetinin 1876’da yapay bir şekilde Van vilayetine

bağlanması da göz ardı edilmemelidir. Bu bakımdan, Osmanlı yöneticilerinin, Ermenileri yerinden yurdundan etme siyasetine koşut olarak, söz konusu bölgelerin tarihi geçmişine aldırılmadan, Ermeni nüfusunu karışık unsurlardan oluşan bir bütünün içinde eritme amacını taşıdıklarını anlamak için, 1914'te Van Sancağı'nda yaşayan toplam 110.897 kişiden 103.432'sinin Ermeni olduğunu belirtmek yeterli olur. Şunu da ekleyelim ki, 79.000 nüfusa sahip Asuri-Keldanilerin de vilayetin nüfus yapısında ağırlıklı bir yeri vardı, özellikle Çulamerg (41.000), Gevar (15.000) ve Ağpag (12.000) kazalarında.(4)

1113'te Daronlu prens Tavit Tornig tarafından kurulan vilayetin ruhani merkezi Akhtamar Katolikosluğu, Katolikos II. Khaçadur'un 1895 katliamları sırasındaki ölümüne dek özerkliğini sürdürdü. Van Gölü'nün güneydoğu kıyısında, üçgen bir adacığın üzerinde yer alan manastırın kuruluşu ise daha eskiye dayanıyordu. 7. ve 8. yüzyıllarda bu toprakların hâkimi olan Rışduni prensleri surlar ve kaleler yaptırmışlardı. Daha sonra Vasburagan Krallığı'na eklenen bu diyarlarda, kral Gagik Ardzıruni, mimar Manuel'e hükümdarlık sarayını ve hükümdarlık kilisesi Surp Haç' ı (915'ten 921'e) inşa ettirmişti. Kralın arzusu üzerine, Ermenistan Katolikosu 921'de kiliseyi özerk bir piskoposluğa dönüştürdü. Daha sonra, hâlâ bir Arap Emiri'nin elinde bulunan Tıvin'deki genel merkezini buraya taşıyan katolikos, 943'te vilayetten ayrılarak Arğina'ya yerleşti. Ani'den kaçan Parseğ Katolikos 1112'de buraya gelerek yeni bir katolikosluk merkezi kurdu. Onun halefi olan yüksek rütbeli ruhaniler, haklarında çıkartılan aforoz kararının 1459'daki iptaline dek katolikos sayılmadılar. İki yıl sonra Zakarya Katolikos, vilayetin tam kalbinde çatışan İran Şahı Cihan ile Khlat [Ahlat] Sultanı Cihangir arasında arabuluculuk görevini üstlenerek, Şah'ın ordularının geri çekilmesini sağladı. Bu arabuluculuğun sağladığı elverişli ortamdan yararlanan Zakarya, Vasburagan'da kalmış Ardzıruni prenslik sülalesinin bir kolundan gelen kuzeni Sımpad Sefedinyan'ı, Hıristiyan devletinin yeniden yapılandırılması umuduyla Ermenistan kralı olarak takdis etti. Ancak bu girişimden bir sonuç elde edilemedi, tersine, gölün donmasını fırsat bilen Kürtler, 1499'da Akhtamar Adası'nı talan ederek halkın bir bölümünü katlettiler. Osmanlıların gelişi (1534) ve bunu izleyen Osmanlı-İran savaşları, bu vilayetlerin dini durumunu daha da karışık bir hale soktu ve İran topraklarında kalan

Eçmiyadzin katolikosluk merkezi ile bazı piskoposluk bölgeleri üzerindeki yargı yetkisine itiraz edilen Akhtamar'daki katolikosluk merkezi arasında yetki çatışmaları yaşanmasına neden oldu. Fakat sonuçta, bu anlaşmazlığı kendi çıkarları doğrultusunda çözüme bağlayan İstanbul Patrikhanesi oldu: Sembolik olarak Akhtamar'a bırakılan Van Gölü çevresindeki bazı piskoposluklar dışında, Osmanlı'daki piskoposluk bölgelerinin gelirini İstanbul Patrikliği toplayacaktı. Yerel piskoposluk bölgesi kurulları tarafından gerçekleştirildiği halde, 1913-1914 sayımının İstanbul Patrikhanesi'ne ulaştırılmamasının başlıca nedeni, büyük bir olasılıkla bu yetki çatışması olsa gerek. (5)

Kaynak:

* Raymond H. Kevorkian / Paul B. Paboudjian, 1915 öncesinde Osmanlı imparatorluğunda Ermeniler, ARAS yayıncılık, 2012, Syf: 511-517

KAYNAKÇA:

1. Ortaçağ'da bölgenin politik durumu için özellikle bkz: Garsoyan, age.; Hampartzum Yeramyanyan, Huşartzan Van-Vasburagani (Van-Vasburagan Am Kitabı),

2 c., iskenderiye, 1929; Haygaz Bogosyan, Vasburagani Badınutyunits, 1850-1950 (Vasburagan Tarihinden), Erivan, 1988 ve genel veriler için A-To, Vasburagani..., age. 2. Bogosyan, age., s. 16, Ermenistan Edebiyat ve Sanat Müzesi Arşivinden belgeler sunuyor.

3. A-To, Vasburagani..., age., s. 11-30'da, Aldıtarar ve V. piskoposluk bölgeleri kurulları tarafından 1913-1914'te gerçekleştirilen sayım sonuçlarına yer verilmiş, rakamlar 1913-1914'te Van'da yayımlanan AşIchadank gazetesindeki istatistiklerle büyük ölçüde örtüşüyor. Ayrıca bkz. K. M. Patalyan'ın mükemmel makalesi "Vani Nahardci Hayapnag Pnagavayreri Tsutsagnerm ısd Arantsin Kavaragneri yev Küğaldımperi" ("Van Vilayetin-deki Her Kaza ve Nahiyede Ermeni Yerleşim Bölge-leri Endeksi"), Panper Yerevani Hatnalsarani

2 (1987), s. 83-110'da 1853, 1878, 1899, 1909 ve 1914 yıllarında 590 köyde yapılan sayımların nüfus istatistiklerini vererek, eldeki resmi belgelere, özellikle Arisdages Devg.ts/Der-Sarkisyan ve piskopos Srvantzdiyants tarafından 1878-1879'da gerçekleştirilen ve arşivleri Erivan'daki Madena-taran'da (Milli Kütüphane) muhafaza edilen, Osmanlı imparatorluğu Ermenileri nüfus sayımına ilişkin saptamalarda bulunuyor.

4. Yervant Lalayan, "Vasburagani Asorineri" ("Vas-buraganlı Asuriler/Saryaniler"), Azkakragan Hantes 1913,s. 149-195, özellikle s. 185.

5. Yeremy., age., 1, öI1ik1s. 16-18; Aghtamar, Documenti di Architettura Armena 8 (Akhtamar, Ermeni Mimarisi Belgeleri 8) Milano, 1974. 6. A-To, Vaspuragani..., age., s. 11-13, 18 ve 21; Aşkhadank, no 14, Van, Şubat 1914, s. 4; Karpat, age., s. 182, kazadalci Ermeni nüfusunu 33.789 olarak veriyor.